

Ingegerd Nyström

Censorn och uppsatsen En diskussion kring bedömningen av modersmålsuppsatserna i studentexamen

Det är många saker de svenska abiturienterna ska hålla i minnet då de skriver uppsatserna i modersmål, och censorerna står inte inför någon lätt uppgift då de ska bedöma abiturienternas prestationer. Ingegerd Nyström, lektor i svenska vid Helsingfors universitet och medlem i studentexamensnämnden, ger en inblick i de faktorer som beaktas i modersmålsprovet i studentexamen.

I det moderna samhället produceras fler texter än någonsin tidigare och också enskilda individer skriver allt mera. Alla texter ingår i någon kommunikationssituation och för att en text skall fungera optimalt måste den anpassas efter denna situation. Vi skriver på ett sätt till myndigheterna och på ett annat till privata vänner. Debattartiklar kännetecknas av vissa drag, recensioner av andra.

Grundideologin bakom det materialbaserade modersmålsprovet i studentexamen är också att varje skribent på ett naturligt sätt måste kunna föra in även andras tankar i sin egen text, argumentera och diskutera i anslutning till andra texter och slutligen dra egna konklusioner och göra en självständig avrundning. Också i det s.k. rubrikprovet har det blivit allt vanligare att uppgiften, trots benämningen, inte ges i form av en rubrik utan som en situationsbunden uppgift där genren ofta är angiven och där det är meningen att de normer som gäller för respektive genre skall synas i uppsatsen.

Modersmålsprovet i dag är avsett att mäta dels hur väl abiturienterna kan skriva språkligt korrekta sakprosatexter om olika ämnen, dels hur väl de behärskar centrala områden för modersmålsundervisningen som t.ex. kännedom om de viktigaste genrererna och förmåga att analysera text,

både sakprosa och skönlitteratur, med hänsyn till stil, struktur och språkliga verktygsmedel.

Censorns roll

Vitsordet för en studentuppsats bestäms i tre steg. Uppsatsen förbedöms i skolan och går sedan till den modersmåls censor som skolan tilldelats. Censorn fastslår de slutliga poängen för uppsatsen och dessa poäng utgör sedan grunden för de poänggränser som i början av maj fastställs av studentexamensnämnden. Den årliga gränsdragningen skall garantera att fördelningen på de olika vitsordskategorierna hålls tämligen konstant och att studentbetyg från olika år är jämförbara med varandra.

Censorns viktigaste roll vid bedömningen av studentuppsatserna är därför att samordna bedömningsskalan i hela landet. Det är också censorns uppgift att se till att den totala fördelningen på de olika vitsordskategorierna i huvudsak följer de regler som gäller för studentproven. Sålunda får t.ex. inte den mängd prov som i respektive ämne bedöms med laudatur överstiga 5 %. Denna gränsdragning är den tyngsta uppgiften för censorerna och säkert också den som leder till de största besvikelserna i skolorna.

Bedömningen

Hur går då censorn till väga vid bedömningen av en uppsats? Censorns viktigaste arbetsredskap är de bedömningskriterier som utarbetats inom studentexamensnämnden och som är desamma som modersmålsläraren skall följa då uppsatsen förbedöms i skolan. Bedömningskriterierna kan också studeras på studentexamensnämndens webbplats (<http://www.minedu.fi/yo-tutkinto/indexru.html>). Redan innan de första uppsatserna kommit in till nämnden hålls ett censormöte kring ett tiotal upplånade uppsatser. Då diskuteras de aktuella uppgifterna; hur de ser ut att fungera, vilka missförstånd uppgifternas formulering kan ha gett upphov till, vilken kritik skolorna riktat mot uppgifterna o.s.v. Förutom en lägeskontroll görs i allmänhet också en provbedömning av uppsatserna. Censorerna läser så att säga in sig på nytt varje år. Denna koordinering fortsätter också under det egentliga censorsarbetet och censorerna står kontinuerligt i kontakt med varandra för att ytterligare samordna bedömningen.

Tolkningsfrågor

En av de frågor som alltid dyker upp på censormötena är vilka rimliga tolkningsmöjligheter en uppgift kan inbjuda till. Även om provgruppen och censorerna har en förhandsuppfattning om vad de olika uppgifterna i huvudsak skall handla om, betyder detta inte att alla andra rimliga tolkningar är uteslutna. Tvärtom är principen den att alla tolkningar som på något sätt kan motiveras alltid accepteras. Tolkningen får dock inte bygga på missuppfattning av något ord eller uttryck i instruktionen eller leda till att stora delar av den givna uppgiften inte alls behandlas. I de materialbaserade uppgifterna måste dessutom materialet vara en integrerad del av uppsatsen för att den skall kunna godkännas. Det är dock ytterst få uppsatser årligen som underkänns på grund av att uppgiften skulle vara missuppfattad.

Analysuppgifter

Under de senaste åren har analysuppgifterna i modersmålsprovet blivit mångsidigare och ibland mera specifika. Från att tidigare mest ha erbjudit dikt- och novellanalyser på ett mera allmänt plan har provgruppen nu medvetet börjat erbjuda mera

språkligt inriktade analyser och också textanalyser av andra än skönlitterära texter. Det är en tendens som med största sannolikhet kommer att fortsätta eftersom t.ex. förmågan att känna igen och producera texter i olika genrer i allra högsta grad kräver förmåga att analysera inte bara innehållet utan också de språkliga medlen.

Kravet på analys i en uppgift innebär alltid mera än ett innehållsreferat, och i en god uppsats är analysen det primära och innehållsreferatet stöder framställningen men dominerar inte. Å andra sidan måste både analysen och texten finnas med i uppsatsen. Det räcker alltså inte med att texten finns i texthäftet eller i skribentens minne och enbart analysen finns i uppsatsen.

För tolkningen av skönlitterära texter gäller samma principer som för t.ex. tolkningen av själva uppgiften. Alla rimliga tolkningar är tillåtna bara de är väl underbyggda. Det kan dock vara skäl att komma ihåg att inte heller skönlitterära texter är skrivna i ett vakuum och att t.ex. författaren och tidsperioden, som alltid är angivna, kan ge vissa tips om rimliga tolkningar. En mycket kontroversiell eller originell tolkning är ett plus endast under förutsättning att tolkningen är väl underbyggd och väl förankrad i texten.

Även i det s.k. rubrikprovet gäller det att komma ihåg att uppgifter kring böcker, filmer och musik oftast kräver analys. T.ex. en filmrecension behöver sällan något längre innehållsreferat utan framför allt synpunkter på skådespelarprestationerna, intrigens trovärdighet, eller annat relevant om den, filmens starka och svaga sidor och gärna uppgifter om för vilka filmen kan rekommenderas.

Disposition och texttyp

Liksom när det gäller de flesta andra frågor kring uppsatsskrivandet kan man säga att det inte finns ett en gång för alla givet dispositionsmönster för en uppsats. Hur uppsatsen lämpligen kan disponeras beror framför allt på vad skrivuppgiften gäller. Här kommer alltså genrekännetecken in. Om uppgiften är att skriva en debattartikel kan inledningen gärna vara mer provocerande än om det t.ex. gäller en utredning om en ny uppfinning. Också för övrigt skall en debattartikel byggas upp med argument och formuleringar som är typiska för just en debatt. Mycket allmänt kunde man kanske säga att varje uppsats måste ha en logisk disposition som både tjänar skribentens intention

ner och är gångbar inom den genre texten skall representera. Om de enskilda styckena i en uppsats lika väl kan läsas i någon annan ordning är det något galet med dispositionen.

Språkriktighet

Vid bedömningen av en uppsats kommer språket ofta att spela en avgörande roll. Språket i en modersmålsuppsats skall i huvudsak vara korrekt och grova språkfel kan bli ödesdigra. Men trots detta är det så att förtjänster och fel i en uppsats alltid vägs mot varandra och att mindre grova språkfel i viss mån kan kompenseras av t.ex. ett förtjänstfullt innehåll eller ett medryckande grepp på ämnet. När en uppsats står på gränsen mellan två vitsordskategorier är det ofta språket som faller avgörandet. Till grova språkfel räknas framför allt meningsbyggnadsfel, ordföljdsfel, frambildningsfel och andra konstruktionsfel. Gemensamt för denna typ av fel är att de alla bryter mot grundprinciperna för det svenska språksystemet. De pekar på allvarliga brister i den svenska språkkänslan.

De vanligaste meningsbyggnadsfelen består av bisatser eller fraser som står som separata meningar. En sådan meningsbyggnad kan i enstaka fall vara stilistiskt motiverad, men aldrig i så stor omfattning att censorn kan börja tvivla på skribentens förmåga att konstruera korrekta meningar. Till de allvarligaste och också vanligaste konstruktionsfelen hör felkonstruerad indirekt anföring som antingen syns som ordföljdsfel eller någon typ av hybrid. Speciellt i materialbaserade uppsatser kan svårigheter med anföringen få fatale följder eftersom felet där ofta blir ganska många. För övrigt kan sägas att tillfälliga fel oftast

bedöms som lindrigare än systematiska och att någon enstaka fullständig syntaktisk kollaps inte behöver vara lika allvarlig som kanske mindre grova men regelbundet förekommande brott mot syntaxen.

Finlandismer

Hur är det då med bedömningen av finlandismer? Ja, i motsats till vad många kanske tror spelar de en mycket underordnad roll bland censorns bedömningskriterier. En av anledningarna till detta är säkert att många finlandismer så tydligt hör hemma i talspråket att en medveten skribent undviker att använda dem i en saklig framställning. I goda uppsatser är därför finlandismerna över lag sällsynta. De som förekommer är sådana som lätt kan accepteras även i vardat språk och som är vanliga i t.ex. massmediespråket. I uppsatser som genomgående uppvisar talspråkliga drag förekommer generellt sett även mer störande finlandismer. Men å andra sidan är språkbehandlingen i dessa uppsatser oftast i sin helhet så svag att inslaget av finlandismer sällan får någon avgörande betydelse för bedömningen. Så, hur underligt det än kan låta är finlandismerna verkligen ingen käpphäst för censorerna.

Avslutningsvis kan sägas att censorns glädjeämnen ofta utgörs av litet okonventionella uppsatser, under förutsättning att de inte är fulla av språkfel, men att det också är en glädje att läsa en saklig framställning som är gedigen och väl genomarbetad. Det mest otacksamma och besvärliga är att vara den byråkrat som skall försöka lägga ut ett objektvt och rättvist bedömningsnät över en stor mängd mycket individuella prestationer.